

Araştırma Makalesi/Research Article

GELENEK VE MODERNİTE ARASINDA REŞİD RIZA

Rabia Nur KARTAL¹

Geliş Tarihi: 18/03/2025

Kabul Tarihi: 05/05/2025

ÖZET

Bu çalışma modern İslam siyasi düşüncesinde Afgani-Abduh çizgisinde ilerleyen Reşid Rıza'nın (1865-1935) politik fikirlerini merceğe almaktadır. Çalışmanın amacı Reşid Rıza'nın ıslah ve tecdit düşüncesini, gelenek-modernite çatışmasında İslam dünyasının geleceği bağlamında nasıl temellendirdiğini ve bu düşüncenin günümüz İslam siyaset düşüncesi üzerindeki yansımalarını incelemektir. Nitekim modern İslam siyasi düşüncesi daha ziyade Afgani ve Abduh'un siyasi yelpazesi ekseninde ilerlemiş, Reşid Rıza ile ilgili geniş çaplı bir analiz yapılmamıştır. Bu çalışma literatürdeki bu eksikliği tamamlama gayesi taşımaktadır. Bu bağlamda Rıza'ya göre, Müslüman Doğu'nun Batı nezdinde geri kalışı ve emperyal güçler tarafından sömürgeleştirilmesi Müslümanların bid'at ve hurafelere saplanarak İslami hakikat ve değerlerden kopuşu sebebiyledir. Rıza'ya göre İslam coğrafyasının Batı karşısında almış olduğu bu mağlubiyet İslam'ın ilerlemeye mâni oluşundan değil; bilakis Müslümanların İslami hakikat ve değerlerden uzaklaşmasından kaynaklanmaktadır. Müslüman coğrafya bilgisizlik, cehalet, yoksulluk, yozlaşma ve istibdat içerisinde kıvrılırken Batı muazzam atılımlar gerçekleştirmiş, askeri, ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda üstünlüğünü ispat etmiştir. Dolayısıyla ilerleme ne klasik ulemanın iddia ettiği gibi geleneklere sıkı sıkıya bağlılık ne de modernistlerin ileri sürdüğü gibi İslami kaideleri tamamen terk etmek suretiyle her anlamda Batı'yı taklit ederek gerçekleşebilir. Bir orta yol mümkündür ve İslam'ın bizatihi kendisi –Kuran ve Sünnet- terakkiyi sağlayacak dinamikleri barındırmaktadır. Rıza'ya göre İslam, modern dünyanın getirmiş olduğu norm ve değerlere –anayasa, meclis, parlamento, sınırlı iktidar, insan hakları, demokrasi- karşı çıkmamakta, bilakis şu'ra ve meşveret kavramları ekseninde bu normları teşvik edici bir sistematik sunmaktadır. Bilim ve teknik alanında Batı'nın kazanımları örnek alınmalı iken Müslümanlar ümmet bilinci içerisinde kendi yerel kimlik ve değerlerini de muhafaza etmelidirler. Bu minvalde Rıza modernleşme ve Batılılaşma arasında keskin bir ayrıma işaret etmektedir. Bu açıdan Rıza'nın hilafet teorisi Kuran-sahih sünnet ile modern gereklilik ve kurumların; çağdaş normlar ile İslami değerlerin uzlaşma noktasından hareket etmektedir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği ve yorumsamacı bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Batı, Islah, Tecdit, Şu'ra, Hilafet

¹ Dr. Öğretim Görevlisi, Abdullah Gül Üniversitesi, rabianurkaya05@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1161-373X

Atıf: Kartal, R. N. (2025). Gelenek ve Modernite Arasında Reşid Rıza. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 95-111.

Rashid Reza Between Tradition and Modernity

ABSTRACT

This study examines the political ideas of Rashid Reza who follows the Afgani-Abduh line in modern Islamic political thought. The aim of the article is to examine how Rashid Reza founded his idea of reform and renewal in the context of the future of the Islamic world in the conflict of the tradition and modernity and the reflections of this idea on today's Islamic political thought. As a matter of fact, modern Islamic political thought has progressed more along the political spectrum of Afgani and Abduh, and no comprehensive analysis has been made regarding Rashid Reza. This article aims to fill this gap in the literature. In this context, according to Reza, the backwardness of Muslim East in the face of the West and its colonization by imperial Powers due to the Muslims becoming obsessed bid'ahs (unwarrant innovation in religion) and superstitions and breaking away from Islamic truths and values. According to Reza, this defeat of Islamic geography against the West is not due to the fact that Islam prevent progress. On the contrary, Muslims are moving away from Islamic truths and norms. While the Muslim geography is writhing in ignorance, poverty, corruption and autocracy, West has made tremendous strides and proved its superiority in military, economic, political and cultural fields. Therefore, progress can be achieved neither by strict adherence to traditions, as claimed by classical ulama nor by imitating the West in every sense by completely abandoning Islamic rules, as claimed by modernists. A middle way is possible and Islam, itself -Quran and Sunnah- contains the Dynamics that will ensure the progress. According to Reza, Islam does not oppose the norms and values introduced modern world – constitution, parliament, limited government, human rights and democracy- but rather offers a system that promotes these norms along the axis of the concepts of shura and meshveret. While the achievements of the West in the field of science and technology should be taken an example, Muslims should also preserve their local identity and values within the consciousness of ummah. In this respect, Reza points out a sharp distinction between modernization and westernization. From this point of view, Reza's theory of caliphate operates from the point of reconciliation of the Quran-Sunnah and modern requirements and institutions; contemporary norms and Islamic values. This article was handled with document analysis technique, one of the qualitative research methods and an interpretive approach.

Keywords: West, Reform, Renewal, Shura, Caliphate

GİRİŞ

Reşid Rıza'nın içerisinde yer aldığı siyasal İslamcı hareket, İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, eğitim) yeniden hayata hakim kılmak; akılcı ve ilmi yöntemlerle İslam coğrafyasını Batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden arındırmak; medenileştirmek, ümmet bilincini yeniden kazandırmak ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik boyutları olan bir hareket olarak tanımlanabilmektedir (Kara, 1986: 15). Bu bağlamda İslamcılık, İslam'ın temel kaynaklarına dönüşü, zamanın koşullarına göre dinin yeniden yorumlanıp revize edilmesini ve İslam'ın özüne muhalif olan kavram ve kurumlarla mücadele etmeyi hedeflemektedir (Akdoğan, 2000: 311). Roy'a göre, düşünce merkezine İslam ve siyaseti (devlet) koyan İslamcılar, ideoloji, kurumlar ve ekonomi gibi kavramlar ile sistematik olarak karşılaşılmaması sonucu toplumun kadının konumu, eğitim, yoksulluk, teknoloji hatta uyuşturucu gibi modern sorunlarına yönelik yeni bir paradigma ihtiyacından hareket etmişlerdir (Roy, 2014: 927). Elbette İslamcılığın siyasi bir ideoloji olarak konumlanması, emperyalizmin sosyal neticeleri, bu neticelere karşı direnmeyi ve aynı zamanda bu neticeleri Müslüman coğrafyanın menfaatine olacak şekilde dönüştürmeyi içeren bir yaklaşımı da gerektirmiştir (Çiğdem, 2014: 27). İslamcılığın doğuşunu hazırlayan birtakım şartlardan bahsetmek mümkündür.

Müslüman Doğu'nun gayri müslim Batı karşısındaki hezimetini, Fransız İhtilali'nin beraberinde getirdiği eşitlik, adalet, demokrasi, özgürlük gibi ideallerin bir kısım Müslüman aydın kesimi tarafından sahiplenilerek bu kavramlara dinden referanslar getirilmesi, iletişim ve medya araçlarının yaygınlaşması ile kamuoyunun daha kolay ve hızlı bir şekilde bilgilenmesi, Abdülhamid'in İslam'ı dış politika aracı olarak benimsemesi, Batı hegemonyası altındaki topraklardan gelen talepler, İslam'ı karalamaya çalışan bazı oryantalistlerin tezlerine karşı itirazlar geliştirilmesi ve laik Osmanlı modernleşme hareketi neticesinde itibar kaybına uğrayan ilmiye sınıfının çalışmaları bunlar arasında sayılabilir (Şentürk, 2015: 64-68). Nitekim yerli-İslami inanç sistemi ile yabancı-İslam dışı değerler arasındaki uçurum ve uyumsuzluk yapısal dengesizliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Nadav, 1961: 245).

Batı'nın askeri, maddi ve bilimsel kazanımları, eğitimin laikleşmesi, Batılı çevirilerin yaygınlaşması, gazetecilik ve basının rolünün büyümesi Müslüman entelektüelleri kendi pozisyonları ile karşılaştırmaya itmiş ve bunun neticesinde bazı sorular gündeme gelmiştir: Batı'nın ilerleyişinin ve Doğunun geri kalışının nedenleri nedir? Doğu nasıl yeniden canlanabilir ve uluslararası alanda nasıl yeniden etki mekanizması olabilir? Doğu ile Batı değer ve kurumları uzlaşabilir ve bu ikisini de barındıran bir sentez sağlanabilir mi? Bu sorunsallar beraberinde üç farklı eğilim ve zihniyet ekolünü ortaya çıkarmıştır. Birinci akım, batıyı reddeden, geçmişten kendine sığınmak arayan ve kendini geleneğin arkasına sığınarak savunan İslami Ortodoksi iken (ör: Vahhabilik, Senusilik, Mehdilik vb.) ikinci akım, geleneksel sosyal mirası tamamen reddedip Batı'yı tartışmasız rol model alan ve Batı medeniyetinin kültürel kodlarını benimseyen liberal ve seküler eğilim; üçüncü akım ise iki medeniyetin uzlaşabilecek unsurlarına dikkat çeken Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'nın öncülük ettiği İslami uyanış ya da ıslahat-tecdit hareketi olmuştur (Shahin, 2000: 10).

1. YAŞAMI

Muhammed Reşid Rıza, 1865'te Tripoli'de, Lübnan yakınlarında Kalemun köyünde doğdu. O dönemde Lübnan Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası idi. Rıza'nın ailesi Hz. Muhammed'in soyundan geldikleri iddia edilenlere verilen '*seyyid*' unvanına sahipti. Bu unvan ailenin, dini, siyasi, hukuki ve sosyal meselelerde etkili bir nüfuz kazanmasını sağladığı gibi Rıza'nın alacağı eğitimi de şekillendirmiştir. Kur'an öğrenmek ve temel eğitimini almak için bir köy okuluna gittikten sonra, aydın ve alim olarak nitelenen Şeyh Hasan el- Cisir'in Tripoli'de el-Medresetü'l-Vataniyyetü'l-İslamiyye

adında pozitif ve dini ilimlerin birlikte tahsil edildiği bu okula devam etti (Shahin, 2000: 17). Cısr'ın Müslümanların geleneksel dini eğitim ve Batının pozitif bilimlerinin bir sentezini yaparak ilerleyebileceklerine olan inancı Rıza'nın düşün dünyasını bir hayli etkilemiştir. Bu okulda, Rıza mantık, matematik, pozitif ve dini bilimler, Fransızca, Türkçe ve Arapça çalıştı (Tauber, 1989: 102). Rıza, İmam Gazzali, Şafii, İbn Teymiyye ve İbn Kayyım gibi müelliflerin eserlerinden istifade ederek İslam tarihindeki sapmalar olarak nitelendirilebilecek bidat ve hurafelerden uzak, sahih din anlayışı ve ıslah hareketleri ekseninde Trablus'ta eğitim ve irşat faaliyetlerini sürdürmüştür. Rıza, hocası aracılığıyla dönemin gazete ve medya dünyası ile tanışmış, çeşitli dergiler ve kitaplar vesilesiyle (el-Muqtataf ve et-Tabib) liberal Hristiyan çevrelerin tartışmalarından haberdar olmuş, modern Batı dünyası ve kazanımlarıyla karşı karşıya gelmiştir. 1892'de 'Üstad' ünvanını alan Rıza, Afgani'nin ölümünden sonra Mısır'a giderek Abdüh'un da desteğiyle el-Menar isimli dergiyi yayına hazırlamıştır (Shahin, 2000: 17) ki Abdüh ile tanışması Rıza'nın hayatında bir dönüm noktası olmuş, Abdüh'un fikirlerinden etkilenecek Selefî ıslahat hareketinin en önemli temsilcileri arasında yer almıştır (Aydın, 2018: 846).

El-Menar dergisinde ilk etapta Abdülhamid'e olan bağlılık bildirilmiş, Abdülhamid'in tatbik etmiş olduğu siyaseti ve Osmanlı hilafetini destekler nitelikte yazılar kaleme alınmıştır. Rıza da Abdülhamid'in gerçekleştirmek istediği pan-İslamcı ve pan-Osmanlıcı idealine sadık olduğunu ve İslam cemaatinin hamisi rolünü sürdürdüğünü ifade etmiştir. Bununla birlikte Rıza, Arapların Osmanlı siyasetindeki etkisinin ve siyasal katılımının yoğunlaştığı âdem-i merkezîyetçi bir politik yapı öngördüğünden Abdülhamid'in sıkı merkezîyetçiliğini eleştirmiş, Abdülhamid'i Allah'ın emirlerine karşı gelmek, farzı ve sünneti terk etmek, şeriatı uygulamamak ve istibdatla ülkeyi yönetmekle itham etmiştir (Kavak, 2009: 35). Dahası el-Menar'da Rıza, Osmanlı Devleti'ni idari ve siyasi açılardan çeşitli reformlar yapmaya çağırmış, monarşik yönetim tarzındansa meşruti anayasal bir yapıya geçmenin demokrasi kültürünün hâkim olması için elzem bir unsur olduğunu vurgulayarak baskıcı politikalarından ötürü Abdülhamid'i yoğun bir şekilde eleştirmeye başlamıştır (Harb, 2004: 117). Bu sebeple desteğini anayasalcı ve âdem-i merkezîyetçi niteliklerinden ötürü İttihatçılara yönlendirmiştir. Fakat bu destek de uzun sürmemiş, İttihatçıların Araplara kötü muamelede bulunmak, haksız vergiler koyup İngiliz sömürüsüne göz yummak, Türkçü ve Turancı hedeflere saparak İslam'ı geri plana almalarından ötürü onlardan desteğini çekmiş ve 1908 Meşrutiyet Devrimi'nden sonra Arap yarımadasında İslami bir yönetim kurmak isteyen Şerif Hüseyin'e yaklaşmıştır. Fakat Şerif Hüseyin'in İngilizler ile gizli bir antlaşma yapıp Osmanlı'ya doğrudan bir saldırı planı hazırladığını ve kendi nüfuz alanını genişletmek niyetinde olduğunu öğrenince Şerif Hüseyin'i de desteklemeyi bırakmış ve Suriyeli hemşehrilerini Hüseyin'e biat etmelerinden ötürü kınamıştır. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Anadolu'da direniş hareketi başlatıp İstiklal Harbi'ni kazanarak Lozan'da bir barış antlaşması imzalamaları Türklerle ilgili ümitlerini canlandırırsa da cumhuriyetçilerin daha seküler bir toplum inşası için hilafeti, şer'i mahkemeleri, şer'i vekaletini ve dini tedrisatı kaldırma hedefi M. Kemal ve arkadaşlarına karşı olumsuz bir tavır almasına neden olmuştur. Nihayetinde İslam ümmetine ve Arap milletine hakiki manada hizmet ettiğini düşündüğü Hicaz'ın hâkimi olan Suud ailesine yakınlık duymuş ve Suud ailesine bağlılığı ömrünün sonuna kadar devam etmiştir (Kavak, 2009: 35).

2. TECDİD VE ISLAH

Rıza'nın siyasi faaliyetlerinin ve düşün dünyasının temel eksenini ıslah ve tecdit² kavramları belirlemiştir. Rıza'ya göre İslam dünyasını kurtuluşa erdirecek yegâne formül İslam'ın bizatihi kendisinde olup günün problem ve gerekliliklerine cevap verebilen yeni bir yorumlama sistemine ihtiyaç bulunmaktadır. Dolayısıyla İslam'ın temel metinleri yeni ve güncel bir yorumlamaya tabii tutulmuştur ki Batı karşısındaki mağlubiyetin ancak bu şekilde bertaraf edilebileceği düşünülmüştür. Islah ve tecdit projesi altında bu yeni yorumlama talebi modernleşme sürecinin bir çıktısı olarak düşünülebilir (Öztürk, 2004: 77). Abduh'un desteğiyle kısa sürede yayınlanan el-Menar dergisinin de temel motivasyonu İslam dünyasının çözülüşü ve Batı tehdididir. Nitekim Batılı devletlerin sömürgeci politikaları Avrupa'yı negatif etkilediği gibi ahlaki bir zafiyete de işaret etmektedir (Özervarlı, 2008: 17). Rıza'ya göre günümüzde Arap Yarımadası dışındaki İslam beldelerinde üç tür gruba rastlamak mümkündür. Birinci grup, hala geçmişteki fıkıh külliyyatını (katı haşiyeciler) taklit peşindedir. İkinci grup, yalnızca Avrupa kanunlarını ve Batı sistemlerini tatbik etme peşindedir. Üçüncü grup ise fıkıhta içtihadı, İslam Şeriatı'nın hükümlerini ve Avrupa medeniyetinin ürünlerini bağımsız bir şekilde sentezlemeye çalışan Islah Grubu'dur (Rıza, 2020: 102). Rıza, ne eski adet ve geleneklerin tamamen korunmasını ne de gelenekten köklü bir kopuşu savunmuştur. Radikal iki eğilimden uzaklaşarak üçüncü ve orta yolcu bir eğilim benimsemiştir. El-Menar ise ıslahat ve vahdet hedefi doğrultusunda İslam'ın modernliğe, bilime, akla ve medeniyete karşı olmadığına yönelik argümanlar içermiştir. Rıza'ya göre İslam, yanlış tarihsel pratiklerden yani bid'at ve hurafelerden arındırılarak Asr-ı Saadetteki sahih özüne kavuşturulmalı, dejenerasyona sebebiyet veren dini uygulamalar ıslah edilerek tecdit ve yenilenme hareketi başlatılmalı ve içtihat mekanizması yeniden devreye girmelidir (Özervarlı, 2008: 14-15).

Rıza, içtimai, iktisadi ve dini ıslahatları yaymak, halka ayrıntılarıyla iletmek ve İslam'ın dini bir nizam olduğunun delillerini ifade etmek üzere 17 Mart 1898'de *el-Menar* isimli dergi ile yayın hayatına giriş yapmıştır. Hz. Muhammed'in *Yolun işaret taşları gibi İslam'ın da işaret taşları, sınır çizgileri vardır* hadisine istinaden dergisinin adını işaret taşı, sınır işareti anlamında *Menar* olarak belirlemiştir. Rıza, el-Menar'daki yazılarında Müslümanların mevcut ilmi, siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlarını ele alarak maddi ve manevi dünyada yegâne selametin İslam'ın rehberliğinde ilerlemek olduğunu vurgulamıştır. İstanbul'a Davet ve İrşat Enstitüsü'nü kurmak için gelmesinin ardındaki temel motivasyon da ıslah ve tecdit hareketine yönelik bir çağrı sunmaktır (Çelen, 2008: 18).

Rıza, dinin muhafazası ve toplumsal kalkınmanın ilim ve fenle mümkün olduğunu, devletin zayıf ve güçsüz ahvalinin riyazi, tabii ve iktisadi çeşitleri olan bu ilim ve fenlerle değişebileceğini '*Onlar için gücünüz yettiğince kuvvet hazırlayın*' (8:60) ayetini referans göstererek şu şekilde ifade etmiştir:

“Bizler kendimizi himaye etmek ve devletimizi yüceltmek için zırlı gemiler inşa edebilir, top, tüfek, dinamit füyeleri imal edebiliriz. Medeniyetimizi ilerletecek ve servetimizi korumamızı sağlayacak başta demiryolları olmak üzere bir dizi işi gerçekleştirebiliriz. Tüm bunlar milletlerin varlıklarını sürdürmelerinin yegâne vasıtası olan riyazi ve tabii ilimlere bağlıdır. Bu ilimlerin temeli ise deney, tecrübe ve çalışmaktır. Mesela bu ilmin alt dallarından biri olan elektrik ilminin sonuçları arasında caminizde geceleyin parıldayan ışık; cadde ve sokaklarınızda işleyen binek araçları bulunmaktadır.

² Cedit, eski olmayan anlamında yeniyi ifade ederken, tecdit, yenilemek anlamına gelmektedir. Aynı köke sahip müceddit kavramı ise yenileyen veya bir şeyi eski haline kavuşturan kişi için kullanılmaktadır. Islah kelimesi ise bozuk, yozlaşmış olan bir durumu gidermeyi, kusurlu, sakat olan yerleri onarmayı ifade etmektedir. Bk. İbrahim Maraş, *İslam Dünyasında Yenileşme Hareketleri: İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, (Ankara: Ahuzem Yayınları, 2005), 399-400.

Bir başka alt ilim buhar ilmidir. Bu ilim sayesinde Hicaz demiryolunda işleyen trenler bu şehrinizden Resulullah'ın Medine'sine gidebilmenizi mümkün kılmaktadır. Bu ilmin dine muarız olması mümkün müdür? Kesinlikle hayır! Bu ilim ne dine ne de dindarlara zarar verir" (Rıza, 2013: 103).

Rıza'nın bu girişimlerinin arka planında geleneksel ulemayı pozitif ve tabii ilimlerin gerekliliğine ikna etme çabasının yer aldığı söylenebilir. Nitekim Rıza'ya göre, İslam ümmetinin alimleri bağımsız, hür ve adil olmaları gerekirken emirler tarafından ifsat edilerek işlevsiz hale getirilmiştir. İslam uleması idarecilerin despotik yönetim tarzına bir itiraz geliştirmedeği gibi bu politikaları onaylamak durumunda kalmıştır³. Dolayısıyla İslam camiasının karşılaştığı sorunların temelinde ulemanın ilmi ve politik açıdan zafiyetleri sorgulanmalıdır (Çelen, 2008: 73).

El- Menar'ın alevlendirdiği İslami ıslahat hareketinin etkisi Mısır'daki birçok siyasi ve dini dernekte görülmüştür. Bu derneklerden en önemlileri Müslüman Gençlik Birliği ve Müslüman Kardeşler (İhvan) dir. Müslüman Kardeşler kendilerini Afgani ve Rıza tarafından başlatılan ve yönetilen modern ıslahat hareketinin devamı olarak görmüşlerdir (Mitchel, 1969: 321).

3. REŞİD RIZA VE BATI

Rıza, Batı ile ilgili, Batı'nın tarihsel, sosyolojik ve politik ilerlemesini açıklayan birçok makale kaleme almıştır. Nitekim Batıdan gelen saldırılar devralınan kültürel ve dini mirasın Müslüman zihinde yeniden sorgulanmasına neden olmuş ve bu mirasın Müslümanların mevcut ihtiyaçlarının çoğuna yanıt veremediği görülmüştür. Bu sebeple Batı medeniyeti ve ürünlerinin yakından takip edilmesi gibi bir yöntem izlenmiştir (Anay, 2001: 27). Rıza, Batı'nın hükmedici konumda olduğu alanları –bilim, teknik, beceri ve demokrasi– seçerek kendi toplumunun da hem moral ve etik değerlerini koruyup hem de bu alanlarda başarılı olmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir:

“Avrupa bize uluslarının, bilimlerinin, sanayilerinin, örgütlenmesinin, zenginliğinin zekiliğinin ve bilgeliğinin gücüyle saldırıyor. Biz bu cahillik, düzensizlik, parçalanmışlık ve asalaklık halinde kaldığımız sürece Avrupa'nın karşısında asla dikilemeyeceğiz. Bu çağ bireyler değil milletler çağı olduğundan ve despotizm değil disiplin ve dayanışma çağı olduğundan parayı feda etmeli ve milletimizi kalkındırmak için birleşmeliyiz ve sonra yöneticilerimizi reform yapmaya zorlamalıyız” (Shahin, 2000: 50).

Dolayısıyla Rıza için Müslüman Doğu hem kendi yerel değerleri ve maneviyatını muhafaza edip hem de Batılı anlamda teknik ve bilimsel açıdan gelişebilirdi. Bu minvalde Rıza gerek ulusal karakterini koruması gerekse de Batı tarzı bir gelişme göstermesi nedeniyle Japonya örneğini rol model olarak vurgulamıştır. Rıza'ya göre toplum kendi yerel değerlerini ve ahlaki temelini muhafaza ederken teknik becerileri ve bilimsel bilgileri Batıdan almalıydı. Bu bağlamda ona göre Japonya modernleşiyor, Mısır ve Türkiye ise Batılılaşıyordu (Shahin, 2000: 62).

Rıza, İslam'ın ve Doğu toplumlarının dirilişinin geleneksel ulemanın dar muhafazakârlığı ya da Batıcıların körü körüne taklidi ile gerçekleşmeyeceğini düşünüyordu. Dolayısıyla İslam coğrafyasının gerek kendi geleneği gerekse de Batı'nın değerleriyle hesaplaşması gerekiyordu (Öztürk, 2004: 78). Rıza, ulemayı bilgisizliğinden, yöneticilere boyun eğmelerinden ve siyaset bilmemelerinden; Batıcıları ise toplumların yerel özelliklerini başka bir toplumunkiyle ikame etmeye çabalamalarından ötürü

³ İslam siyasi tarihinde ulema ve umera arasındaki gerilimin kökeni ve detayları için bk. R. N. Kartal, *Case of Abu Hanifah in the axis of the struggle of ulama-umera*, ss. 17-25.

eleştirmiştir. Nitekim Rıza'ya göre hiçbir toplum kendi değer, örf ve tarihine uygun olmayan kanunlarla yönetilemez. Nasıl ki bir dilin gramatik kurallarını başka bir dile uyarlamak mümkün değilse, bir toplumun kanununu ötekine uyarlamak da mümkün değildir (Rıza, 2020: 138). Dolayısıyla her ülkenin farklı bir siyasi seyri ve geleneği mevcut olup her topluma belli bir politik programı uygulamak sağlıklı sonuçlar doğurmayacaktır. Müslüman halklar arasındaki bağların kuvvetlendirilmesi, İslam medeniyetinin canlanması, tazelenmesi ve Batı medeniyetinin İslam'la çelişmeyen erdemlerinin alınması için uğraş verilmelidir (Abduh ve Rıza, 2011). Rıza'ya göre Batı teknik ve bilimsel açıdan ileri bir seviyeye sahip olmakla birlikte örnek alınması gereken birtakım manevi erdemlere de sahiptir. Avrupalıların çok çalışmasına, emek ve üretim eksenli yaşam felsefesine, iş birliği ve organizasyon yeteneğine, bilgi, araştırma ve icat tutkusuna, duygu ile aklın alanlarını birbirinden ayırmalarına hayranlığını her daim dile getiren Rıza, Batılı bazı değerlerin ise İslami gelenekler ve etik değerleriyle uyuşmasının mümkün olmadığını düşünmüştür. Avrupalıları alkol, kumar, fuhuş ve israf gibi alışkanlıklarından, ahlaki kaygısızlıklarından, aşırılıklarından ve çıkar-menfaat odaklı olmalarından ötürü eleştirmiştir. Rıza'nın ifadesiyle “*Batı güçten başka bir şeye saygı duymaz. Bir hakkı güç olmadan tanımaz ve yine güç olmadan hakka boyun eğmez*” dir. Başka bir olumsuz değer de Batılıların ulusal menfaat peşinde olmaları ve dünyayı ticari bir işletme olarak algılayıp çocuklarını dahi kar dürtüsüyle hayata hazırlamalarıdır. Dolayısıyla Rıza nezdinde Batı ‘*güce tapınma ve çıkarların maksimizasyonu için rekabet*’ ilkeleriyle kendini yok edecek unsurlara sahiptir ve Batı'nın tüm bu çelişkileri I. Dünya Savaşı'nda ortaya çıkmıştır (Shahin, 2000: 75). Dolayısıyla Rıza, Batı'yı ahlaki denetimden ve manevi unsurlardan yoksun olarak nitelendirmiş ve Batı'nın kardeşlik, barış ve merhamet dini olan İslam'a ihtiyacı olduğunu ve İslam'ın modern reformlar için uygun bir zemin sunduğunu akli gerekçelerle ispatlamaya çalışmıştır (Shahin, 2000: 48-49).

Rıza'ya göre Müslümanların en büyük handikabı toplumsal beraberlik, iş birliği ve örgütlenme gibi hususlardaki başarısızlığıdır. Müslüman coğrafyalardaki liderlerin iktidar tutkusu ve Müslümanların organize bir siyasi kurum oluşturamaması sonucu yönetimi denetleyememeleri bu zayıflığın esas nedenleridir. Rıza, Batı'nın yükseliş ve ilerleyişinin kaynağını kurumların varlığı olarak belirtmiştir (Shahin, 2000: 53). Oysaki Batının tüm kazanımları bizatihi İslam'ın kendisinde mevcuttur. Dolayısıyla Rıza çağdaşı düşünürler gibi Modern Avrupa medeniyetinin kökeninde İslam medeniyetinin izlerini aramaktadır. Doğu toplumlarının maruz kaldığı yozlaşma ve geri kalış İslam'ın özünden kaynaklanmamakta; bilakis bu çelişki Müslümanların İslam'la uyuşmayan ve İslam medeniyetinin çöküşüne zemin hazırlayan pratiklerinde aranmalıdır. Avrupa medeniyeti politikacıların yetkisini sınırlamış, kontrol mekanizmalarını oluşturmuş, siyasi-sivil hakları tanımış, anayasal hükümetler ve cumhuriyet rejimini kurmuştur. İslam dünyası ise mutlak güç ve yetkilere sahip müstebit yöneticiler tarafından yönetilmektedir ve Müslüman halkların iktidar üzerinde hiçbir denetleme hakkı mevcut değildir (Shahin, 2000: 53). Rıza'ya göre rönesans ve reform hareketleri Batının ilerlemesine katkıda bulunan en önemli unsurlardan biridir. Islahatla ilgili bir makalesinde mukayeseli bir şekilde Orta çağ Avrupası'nı şöyle resmetmiştir:

“İnsanlar yöneticilerin ve Katolik kilisesinin hakimiyeti altındaydı. Her ikisi de statükoyu korumak için güç birliği yapmıştı. Bilime, bilgiye, yeni buluşlara, keşiflere, özgürlüğe, adalete, eşitliğe ve iradenin bağımsızlığına rehberlik eden her yola karşıydılar. Din adamları din adına akla ve bilime karşı savaş açmıştı ve bu savaşta yöneticilerin de desteğini alıyordu. Bu ittifak mutlak güce sahip olunması ve halklarına tamamen boyun eğdirmeleriyle sonuçlanmıştı” (Shahin, 2000: 53).

Bununla birlikte Rıza, Müslümanların durumunun Orta Çağ Avrupa'sından daha iyi olduğu kanaatindedir ve gerçek bir Reform hareketinin hayata geçirilmesi mümkündür. Çünkü İslam bizatihi tüm ruhani otoriteleri yasaklamış ve hükümdarların güçlerini gerçek özgürlük adalet ve eşitliğe dayanan bir doktrin ile sınırlamıştır. Doğu'da İslami ıslahat/tecdit gerçekleşebilir; ancak bahsedildiği gibi evvela ulemanın doğal bilimlerin vazgeçilmezliğine ikna edilmesi gerekmektedir. Çünkü bugün Batı'nın sahip olduğu gücün, zenginliğin ve refahın kaynağı bu doğal bilimlerdir (Shahin, 2000: 54).

“Bizim için faydalı kaynakları keşfetme çabası içinde Avrupalılarla yarışmalıyız o kaynakların işaretlerini ve sebeplerini araştırmalı ve askeri donanım gibi Batılıların sanayi ve başarılarının ürünlerini ithal etmek ile kendimizi sınırlamamalıyız. Batı'yı taklit etmek bizi sonsuza kadar Avrupa'ya bağımlı kılacak ve Avrupalılara yetişme ve onları geçme ümitlerimizi yok edecektir” (Shahin, 2000: 58).

Rıza, ayrıca serveti Avrupa medeniyetinin omurgası olarak nitelendirmiş ve siyasi bağımsızlığın ancak ekonomik bağımsızlıkla elde edilebileceğini El-Menar'daki yazılarında defaatle vurgulamıştır. Buna göre Avrupa medeniyetinin temeli ve gücü verimlilik ve sermaye yatırımdan kaynaklanmaktadır. Bağımsız bir ekonomik güç, kaynak ve servet olmaksızın herhangi bir toplum için özgürlük söz konusu değildir. Servet ve yatırım ise ancak canlı bir piyasa ve ekonomik yapı ile mümkündür. Müslümanların en temel vazifesi Batı'nın ekonomik üstünlüğünün kurucu unsurlarını keşfetmek ve İslam ile çelişmeyen boyutlarıyla tatbik etmektir (Abduh ve Rıza, 2011). Üretkenlik ve verimliliğe ek olarak Rıza, Batı'nın emperyalist ve istilacı rolüne de dikkat çekmiş, Batı'nın bugünkü serveti ve refahının sömürgeleştirdiği ülkelerin kaynaklarını yağmalayıp gasp etmesinden ileri geldiğini dile getirmekten çekinmemiştir. Bilhassa Mısır'ın yeraltı ve yerüstü kaynaklarının Avrupalılar tarafından ele geçirilmesinden duyduğu rahatsızlığı şöyle ifade etmiştir:

“Mısır'da hiçbir ilerleme işareti yok. Biraz demiryolu, telgraf ve telefon hattı var ama bunları da bu ülkenin halkı değil de yabancılar yapmış. Bu halkın kaynaklarından yararlanıyorlar, ülkenin servetine el koyuyorlar ve yerlileri köleleştirdikleri büyük tarım alanlarına sahip oluyorlar” (Shahin, 2000: 57).

Rıza'ya göre Batı hem medeniyeti hem de sömürgeciliği temsil ediyordu. Kendi sınırları içinde bakıldığı zaman Batı ilerleme, özgürlük ve eşitlik manasına gelirken dışarıda ise emperyalizm, ekonomik sömürü, baskı ve istila ile özdeşleşmiştir. Batı'nın biri kendine diğeri başkalarına olmak üzere birbirine zıt iki imajı vardır. Batının bu ikircikli yapısını ve zihniyetini şu şekilde aktarmıştır:

“Fransa çelişkileri birleştirdi. Avrupa'daki Fransa Afrika'daki Fransa'ya tamamen zıttır. Fransa Avrupa'da özgürlük ve eşitliğin anası, bilim ve sanatın kaynağıdır. Ancak bu yönlerin Afrika'daki Fransa'da hiç izleri yoktur” (Shahin, 2000: 83).

Rıza'ya göre Batı'nın emperyalist politikaları neticesinde Avrupa sanayileri ve ticareti Doğu'ya sızmış, Batı'ya sürekli bağımlılık meydana gelmiştir. Avrupa maddi- manevi hegemonyasını ve hakimiyetini sürdürmek için borçlar ve ticaret şirketleri aracılığıyla işgal edilmiş ülkelerin halklarının gelirlerini; yabancı eğitim, dil ve davranış sistemleri aracılığıyla da zihinlerini kontrol ederek Müslümanlar arasında kültürel ve sosyal bağların çözülmesine neden olmuştur (Shahin, 2009: 6). Bilhassa I. Dünya Savaşı Rıza'nın Batı'ya karşı tutumunda bir dönüm noktası olmuştur. Savaş birçok Müslümana Batı medeniyetinin ne kadar zalim ve merhametsiz olduğunu göstermiştir. Batı'nın

saldırgan tutumu sebebiyle şaşkınlığa düşmüş olan Rıza'nın fikirlerindeki değişimi Shahin şu şekilde aktarmıştır:

“Tüm bu kötülüklerin büyük Avrupa devletleri tarafından yapılacağı akla gelmezdi. Bu devletler bilim, sanat ve medeniyet merkeziydi. Batı medeniyetinin siyasi liderlerinin yok etme ihtiraslarına gem vuracak ahlaki ölçülere sahip olmadığı görülüyordu. Dahası bilimsel ilerleme silahlara ve bombalara dönüşmüş insanlığı yok edici bir hale gelmişti. Bencillığe ve maddi güce dayandığı sürece modern medeniyette hiçbir fayda yoktur yine başkalarını esirleştirdiği sürece bilimde ve ilerlemede de bir fayda yoktur” (Shahin, 2009: 6).

4. REŞİD RIZA'NIN SİYASİ GÖRÜŞLERİ

Cemaleddin Afgani ile başlayıp günümüze kadar gelen yaklaşık bir buçuk asırlık periyotta ortaya çıkan ihya, ıslah, İslam modernizmi ve çağdaş İslam düşüncesi gibi kavramlar Batı'nın ekonomik, siyasi, kültürel öğeler başta olmak üzere her türlü kuşatması karşısında İslam'ı savunma amacına sahip tüm grupları tanımlamak üzere kullanılmaktadır (Şahin, 2016: 6). Rıza ise ıslah ve ihya hareketinin önemli bir halkasını teşkil etmiş bir düşünür olarak Müslümanların gerilemesinin temel sebebi olarak İslami hakikat ve değerlerden uzaklaşmış olmalarını belirtmiştir. Çözüm ise İslam'a yönelmek, yani öncelikle Hz. Peygamber dönemine, asr-ı saadete dönmek ve temel kaynaklara, Kur'an ve sünnete başvurarak ve asr-ı saadet sonrası ortaya çıkmış pratikleri ve gelenekleri gözden geçirerek ıslah etmektir. Dolayısıyla yenileşme hareketi İslami değerlere zarar vermeyen ancak Müslümanların güncel sorunlarına yanıt veren modern bir muhteviyata sahiptir (Özervarlı, 2008: 15-16).

Bu yeni yaklaşım halk egemenliğine dayanan kurumları kuvvetlendirmeyi amaçlamıştır. Meşveret, şu'ra, biat gibi İslâmî kavramlar ile Batı kökenli demokrasi, parlamento, serbest seçim, kamuoyu gibi kavramlar arasında bir uzlaşma ve bağlantı yakalanmaya çalışılmıştır (Şahin, 2016, 20). Rıza ise bu minvalde şeriat kavramını değerlendirerek İslam'ın statik ve durağan değil; bilakis dinamik boyutuna dikkat çekmiştir:

“İslami teşri (yasama) kavramıyla, bir anlamda istinbat (hüküm çıkarma) ve içtihadı kastediyoruz. Günümüz hukuk literatüründe mevcut olan bu kavram bazı alimlerimiz tarafından ‘şeriat’ anlamında kullanılmıştır. Bir hükümetin ihtiyaç duyduğu adalet, genel güvenlik, düzen, ülke koruması ve iç huzuru sağlamak gibi hedeflerini gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu kanun hükümlerini yürürlüğe koyması demektir. Bu hükümler, zamana, mekâna ve insanların dini-medeni hallerine göre değişebilmektedir. Nitekim Ömer b. Abdülaziz'in de dediği gibi: ‘İnsanların işlediği kötülükler oranında hükümler koy!’. Bundan dolayı, önceden belirttiğimiz amaçlar değişmese de hükümler değişebilmektedir” (Rıza, 2020: 128).

Rıza'ya göre Batı tipi milliyetçilik ırk ve dil çatısı altında Avrupa uluslarını birleştirirken İslam dünyasında ayrılıkçı hareketlerin güç kazanmasına yol açmıştır. Çünkü bu yeni ideoloji Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim tebaasının kendi devletlerini ve bağımsızlıklarını talep ederek ayaklanmalarına yol açmıştır (Shahin, 2000: 71). Rıza milliyetçilik savunucularına karşı çıkmış, pan-Osmanlıcılığı ve pan-İslamcılığı savunmuştur. Hocası ve en yakın arkadaşı Abdüh'un milliyetçi vurgusuna karşın İslam Birliği idealini vurgulamış, milliyetçiliği Müslüman ümmet arasında birlik ve

bütünlüğe engel teşkil eden bir unsur olarak ele almıştır⁴ (Anay, 2001: 20). İrk ve dil alanlarında milliyetçiliği savunanları Rıza “*bir saray yapmak için tüm bir ülkeyi mahvedenler*” şeklinde tanımlamıştır. Orta Çağ’da Avrupa’nın geri kalmasında en büyük neden dinin siyaset üzerindeki etkisiydi. Çünkü kilise her türlü siyasi ve bilimsel gelişmenin önüne geçmişti. Avrupa ise bu sorunu ruhani ve dünyevi otoriteleri birbirinden ayırarak çözmüştü. Aynı yöntemi izlemek isteyen Batıcı Müslümanların ise yanıldığına inanıyordu. Çünkü iki dinin prensipleri ve gelişim tarzları birbirinden tamamen farklıydı. İslam akıllı, ilerlemeyi ve doğal bilimlerde çalışmayı teşvik ediyordu (Shahin, 2000: 71). İslam ile Müslümanların tarihi birbirinden ayrılmalı idi. Nitekim İslam kaderciliğe karşı olmakla birlikte irade hürriyetini tanımakta idi⁵ (Emin, 1991: 293). Sanayi ve teknoloji dallarında gelişmeyi emrediyor, insanların mutlak yönetimlerden azat olmasını istiyordu. Orta çağ Hristiyanlığı bunlardan hiçbiri için çağrıda bulunmamıştı. Müslüman coğrafya Avrupa’nın bilim, sanayi, siyasi kurumlar ve ekonomik refah gibi alanlardaki kazanımlarını tatbik etmeliydiler. O halde Müslümanlar mutlakiyet yönetimlerinin yerine Şu’ra⁶, meşveret (danışma) ve şeriatı dayanan yönetimler kurmalıydılar. İslam istişareyi emrederken İslam’ın takipçileri toplumsal ilerlemeyi amaç edinen demokratik bir yönetim kuramamışlardı. Rıza, Mısır’ın genellikle despotik yönetimler altında olduğunu ve artık tam bir değişim zamanının geldiğini düşünüyordu. Ona göre halkın yöneticilerini seçmesi hükümetini onayladığı bir anayasayla ve kanunlarla sınırlandırması önemli bir haktır yine bu kanunların uygulanmasında gözetim ve kontrol hakkına da sahip olmalıdır. Böylece hükümdar ya da başka birisi kanunları istismar ederse görevinden alınabilir (Shahin, 2000: 71-72). Bu şekilde Rıza, Ali Abdurrazık gibi hilafetin tamamen lağvedilmesini destekleyen ve daha seküler bir yönetim modelinin tatbik edilmesini savunanlara karşı halifelik kurumunun ıslah edilmiş hali ile mevcut olmaya devam etmesini vurgulamıştır (Emin, 1991: 308).

Rıza’ya göre demokrasi ve parlamento gibi kavramlar icma ve şur’a gibi geleneksel İslami kavramlara tekabül ediyordu. Anayasa kelimesine karşılık olarak da şeriat kanunları bulunuyordu. Rıza’ya göre İslam idaresi her daim şu’ra eksenli bir sistem tatbik etmelidir. Rıza bu konuda Kur’an’dan istişare ve danışmanın önemini belirten ayetlerden destek bulmuştur⁷. Benzer teşviklere Hz. Muhammed’in hadislerinde de rastlamak mümkündür. Dolayısıyla Rıza gerek Kuran’dan delillerle gerekse de peygamber uygulamaları ile İslam’ın içtihat müessesine izin verdiğini, Müslümanlar arasındaki problemlerde ilim ve görüş sahibi olanların şu’rası ile çözüm bulunabileceğini ileri sürmüştür. (Çelen, 2008, 108). Hatta içtihat edilen kesin ve net olmayan nasslarda da bilhassa genel güvenlik, siyaset, zamana ve mekâna göre değişen hukuki uygulamalar gibi sahalarda da şu’raya başvurmak gereklidir. Nitekim halife mutlak lider hâkim değildir; bilakis Kur’an’ın delilleriyle, Sünnet,

⁴ Bu teze karşın A. Kevakıbi, A. Bezzaz gibi İslam ile milliyetçilik arasında herhangi bir çelişkinin olmadığını iddia eden düşünürler de vardır. İslam’ı milli bir din olarak görmekle birlikte hakiki İslam’ın Arap İslam’ı olduğunu savunmuşlardır. Buna göre, Arapça konuşan herkes -Müslüman olup olmadığına bakılmaksızın- Arap ulusunun içerisine dahildir. Bk. Donohue ve Esposito, “Değişim Sürecinde İslam”, ss. 59.

⁵ Elbette Arap düşünürler arasında hepsinin Afgani-Abduh-Rıza çizgisindeki dini yorumlama tarzını ve din-akılcılık uzlaşısını kabul ettiği söylenemez. Örneğin, Ferah Antun, Ernest Renan ile benzer şekilde İslam’ın modernleşme dinamiklerini barındırmadığını ve İslami değerlerle yol devam etmenin herhangi bir gelişme sağlamayacağını ifade etmiştir. İlerlemeci ve rasyonel olma anlamında Hristiyanlığı İslam’a nispetle daha başarılı bulmuştur. Bk. Trevor J. L. Gassick, *Major Themes in Modern Arabic Thought: An Anthology*, ss. 41-43.

⁶ İstişare ve şu’ra aynı kökten gelip görüş bildirmek, yol ve yöntem göstermek gibi anlamlara gelmektedir. Bir karara varılmadan önce alanında yetkin ve uzman kişilerin görüşlerinin alınmasıdır. Diğer bir deyişle, bir sorunun çözümü için yetkin kişiler arasında cereyan eden fikir alışverişini ifade etmektedir. İstişare kültürü ile amaç görece daha doğru olana yönelmek ve hata payını asgari düzeye indirmektir. Bk. Recep Aslan, “İstişarenin Önemi ve Hz. Peygamber’in Uygulamalarından Örnekler” *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (Haziran 2014), 223-241.

⁷ İşleri kendi aralarında şu’ra iledir..” (Şu’ra, 42/38)

”...İş konusunda onlarla müşavere et..” (Al-i İmran, 3/159)

“Ey iman edenler, Allah’a itaat edin, Resul’e itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de..”(Nisa, 4/59)

Raşid Halifelerin uygulamaları ve şu'rayla kayıtlı ve bunlara bağlı olan mukayyet bir yöneticidir (Rıza, 2020: 52). Albayrak, İslam'da halifenin sadece Şeriatın çizdiği ahkam dahilinde adaleti tesis etmesi gerektiğini ve icraatlarından ötürü Müslümanlara ve Allah'a karşı sorumlu tutulacağını belirtmiştir (Albayrak, 2017: 210). Dolayısıyla hakkında Kuran ve Sünnet'den kesin yönlendirmelerin bulunmadığı sahalarda içtihat ve şu'raya başvurmak dini bir gerekliliktir (Çelen, 2008: 121).

Rıza'ya göre, İslam şeriatı mevcut anayasal hayatın intibakı için elverişli olup ilerlemeye mâni değildir. Ancak Müslümanlar gerçek anlamda şeriatı ayakta tutmuş olsalardı, Kurani emir ve ilkelere sınıksız bağlı olsalardı gerek top ve tüfek yapımı gibi teknik meselelerde (Enfal, 8/60) gerekse de üretim sistemi ve medeniyette (Araf: 7/32) onları aşabilecek hiçbir kuvvet olamazdı (Çelen, 2008: 93).

Rıza İslam coğrafyalarında siyasi liderliğin nasıl vücut bulabileceğine dair de özgün değerlendirmeler ortaya koymuştur. Rıza öncelikle siyasal erkin temsili sistem aracılığıyla iktidardaki yürütmeyi sürdürmesi gerektiği fikrini önermektedir. Bu rotada bilhassa Türkiye ve Mısır'da oluşturulan Büyük Millet Meclislerini Ehl-i Hall ve'l-Akd Meclisleri olarak değerlendirmiştir. Rıza, siyasal liderliği de potansiyel liderler (Muhammed Abduh gibi halife olabilecek konumda iken ümmeti bulunmayanlar), cemaat ve toplum önderleri (hapishanelerde çile dolduran Gandi, Ebu'l-Kelam, Muhammed Cinnah gibi alimler) ve ulema (Batıcı yöneticiler nezdinde itibar görmeyen ve itibarları düşürülen alimler) olmak üzere üç kategoride ele almıştır (Çelen, 2008: 160). Rıza ayrıca İslam hukuk literatüründe kamu yararı ve maslahatı ekseninde kanunlaştırma ifadesinin yer almasını sağlamış ve politik sistem olarak çoğunluk esası prensibinin destekçisi olmuştur. Bu şekilde bir tür başkanlık sistemi, ümmetin yahut meclisin çoğunluk kararıyla sınırlandırılmaktadır. Kur'an'da Nisa suresi 59. ayette geçen "*ulu'l emr*" kavramına farklı bir yorum getirerek –ki ekseri alimler bu kavramı alimler/ulema ve yöneticiler/umera manasında kullanmışlardır- "*İslam cemaati*" veya "*ümmetin kendisi*" anlamında yorumlamıştır. Böylelikle asıl yöneticiler/umera ümmetin kendisidir. Yine Rıza'ya göre İslam cemaatinin maruz kaldığı tüm problemlerin çözüme kavuşması müctehit bir halifenin seçilmesi ve içtihat mekanizmasına başvurmakla mümkündür. Bu şekilde bilge bir yönetim tüm meselelere çözüm sunabilecektir. Benzer şekilde halifeye Allah'ın emir ve yasaklarına riayet ettiği müddetçe itaat etmek farzdır. Halifenin hak yoldan ve adaletten sapıp zulme bulaştığı durumlarda ise siyasal muhalefet meşrudur. Hilafetin temel gayesi üç esasa dayanır: Şu'ra'ya dayalı yönetimin inşası –ki şu'ra vazgeçilmez temel unsurdur, onu terk eden halife ve yöneticilerin azledilmesi gerekir–, İslam medeniyetin ihya edilmesi ve dini ıslahın yeryüzüne yayılmasıdır (Çelen, 2008, 160-161). Bununla birlikte yukarıda bahsi geçtiği gibi Rıza, Batı'nın izinden giderek din ve devletin ayrılmasını savunan Salamah Musa ve Ali Abdurrazık gibi isimlere saldırarak onları Müslüman halkları birbirlerine bağlayan bağları koparmaya çalışmakla itham etmiştir (Hourani, 1970: 241). Rıza'ya göre Avrupalılar dinlerini değil, kilise geleneklerini ve hiyerarşisini terk etmişlerdi. Üstelik Avrupa amaçları için dini siyasi bir malzeme olarak kullanmaktan çekinmemiş, dini kullanarak Avrupalı Hristiyanların fanatik duygularını harekete geçirmiş ve dahası misyonerlik ve propaganda çalışmaları için bir zemin oluşturmuştur (Shahin, 2000: 77).

İnsan Hakları ve kadının modern toplumdaki konumu çağdaş İslam düşünürlerinde olduğu gibi Rıza'yı da bu alanda çalışmaya ve fikir üretmeye teşvik etmiştir. Mısır'da Kasım Emin 1899'da yayınladığı *Tahrirü'l-Mer'e* (Kadınların Kurtuluşu) ve *el-Mer'etü'l-Cedide* (Yeni Kadın) kitapları ekseninde Müslüman kadınlara daha fazla sosyal hak, eğitim ve özgürlük verilmesini savunan bir hareket başlatmış ve Emin'in bu hareketi Rıza tarafından yoğun bir destek görmüştür. Kasım Emin, yazmış olduğu eserlerde kadınların örtünmesinden inzivada yaşamalarına, çok evlilik ve boşanma gibi meselelerden eğitim ve öğretim hayatına katılmalarına kadar birçok alanda reform yapılmasını savunmuştur (Anay, 2001: 45). Rıza da 1932'de *Nida ile'l-Cinsi'l-Latif* adlı kitabını yayınlarak kadınlarının konumunun ıslah edilmesi çağrısında bulunmuştur. Nitekim İslam dünyası ile Batı

arasındaki ayrımın belirginleştiği noktalardan biri de kadınların toplumsal konumu idi. Avrupalı kadınlar daha özgür, daha eğitilmiş, aktifiler ve toplumsal haklarını kullanabiliyorlardı. Ancak Rıza, İslam'ın kadına verdiği haklar ile modern Batı'da kadınların hukuki ve yasal konumlarını karşılaştırarak İslam'ın prensiplerinin daha üstün olduğunu dile getirmiştir. İslam'ın başlangıçtan beri dini, hukuki ve siyasi işlerde kadınlarla erkeklerin eşitliğini tanıdığını belirtmiştir. Avrupalılar kadınların ruhu var mı yok mu diye tartışırken Müslüman kadınların savaflara ve kamu işlerine katılım sağladığını ifade etmiştir. Ne Fransız kadınları ne de Amerikalı kadınlar mülkleri ve hukuki işlemler üzerinde tam bir kontrole sahiptir. Bununla birlikte Rıza, kadınların doğasını bozduğunu düşündüğü Batı tipi eğitim modelini eleştirmiş, kadınların eğitim ve sosyal hayata katılımını desteklerken kendi doğalarına uygun olacak şekilde İslami bir eğitim sisteminin tatbik edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Rıza, bir kadının dil, edebiyat, matematik, ev ekonomisi, sağlık, etik ve pedagojide yetkin olmasının yeterli olacağını ve eğitim sisteminin, bilhassa çocuklarını dini prensiplere ve sosyal değerlere göre yetiştiren anne modeline odaklanması gerektiğini vurgulamıştır. Genel olarak Rıza'nın görüşleri kadınları Batılılaştırmaya çalışan harekete karşı Müslüman kadının kimliğini koruma girişimi olarak ele alınmıştır (Şahin, 2000: 78-80). Bununla birlikte Rıza, faiz meselesinde de klasik ulema ile aynı çizgide yer almamış, Kur'an'da yasaklanan ribanın (Al-i İmran 3/130) katlı veresiye/erteleme ribası olduğunu ileri sürmüştür. Riba-alışveriş karşıtlığına değil, riba-sadaka (zekat) karşıtlığına dikkat çekmiştir (Öztürk ve Şahin, 2022: 26-32). Kur'an'da haram olarak bildirilen ribanın ikinci vadeye karşılık ek bir fazlalığın istenmesi sonucu gerçekleşeceğini belirtmiştir:

“Riba, borç/ödünç işlemlerinde söz konusu olup fakir birinin borcunu geri ödeyemediğinde borcu olan miktarın katlanarak artmasına neden olan riba türüdür. Yuva yıkan, insanın kalbinden kardeşlik duygusunu söküp atan, fakir ile zengin arasında büyük bir nefret ve düşmanlık yaratan riba budur. Hz. Peygamber ribayı, borç işlemlerinde olan riba ile sınırlandırdığında, ilahi emirle kastedilen ve riayet edilmediğinde Allah'ın Müslümanları inkarcılık/kafirlik cezasından daha dehşetli bir ceza ile tehdit ettiği ribanın anlamını açıklığa kavuşturmuştu. Allah'ın kendisine akıl ve zeka verdiği bir insan, bu tür bir riba yasağının insanlara zararlı olduğunu ve onların zenginleşmesine engel oluşturduğunu savunabilir mi? Eğer fakir insanların yuvası yıkılmadan ve açgözlü insanların tamahkarlığı tatmin edilmeden sermaye birikimi sağlanamıyorsa, bu tür bir zenginleşmeyi tasvip edecek hiç kimse yoktur.” (Öztürk ve Şahin, 2022: 237-38).

Dolayısıyla Rıza'ya göre, yasak olan cahiliye ribası (nesie ribası) ile ticari muameleler neticesinde oluşan (ticari işlemin en başında taraflarca kararlaştırılan miktar ile vadeli satış yahut banka faizi gibi) fazlalık ribası (ribe'l fazl) arasında bir ayrım yapmak ve riba teriminin her türlü gayri meşru ticari işlem için kullanılmasının sakıncalarına dikkat çekmek (Öztürk ve Şahin, 2022: 112) gerekmektedir.

5. İSLAM BİRLİĞİ İDEALİ

Rıza'ya göre imamet birliği İslam ümmetinin birliği ile tesis edilebilir. Bununla birlikte aynı Rabb'e, aynı kitaba iman eden, aynı şer'i hükümlere teslim olan, yine aynı dil aracılığı ile örf, adap ve geleneklerini kuran bu ümmetin birliği, önce mezhep taassubu sonra da kavmiyetçilik ile parçalanmış ve dağılmıştır (Rıza, 2020: 88). Bu şartlar altında Müslümanların tek bir ümmet vasfını taşıması mümkün görünmemektedir. Rıza, Müslümanların ittihadın önemini kavrayamadıklarını ve halen mezhep ayrılıkları ve ırkçı düşünceler ile vakit kaybedip dini ve sosyal alanda olgunluğa erişemediklerini iddia etmiştir (Rıza, 2020: 88). Dolayısıyla en başta Müslüman halklar ittifaka engel

teşkil edecek mezhep, ırk ve dil kavgalarından uzaklaşmalıdırlar. İslam birliği her şeyden önce manevi birliği hedeflemelidir. İslam birliğinin ilk yönü Müslümanları iman ve kardeşlik bağı ile bir araya getirirken ikincisi ise Müslümanlarla diğer ümmetlere mensup insanlar arasında adil bir hukuk sisteminin işlerlik kazanmasını sağlayan yöndür (Karaman, 2015: 152). Bu hedeflere ulaşabilmek için halifenin himayesi altında, her İslam bölgesinde şubeleri olan ve merkezi Mekke olan bir İslami cemiyet kurmak gerekir. Bu cemiyetin üç önemli vazifesi vardır. İlk vazife bid'atler gibi yanlış, sakat dini ve kanaatlerle mücadele etmektir. İkinci vazife, Hitabet ve irşat usulünü ıslah etmek ve sonuncu vazife ise insanları dine, İslam'a çağırmak olarak ifade edilebilir. Cemiyetin idaresi öncelikle baskıya değil şu'ra usulüne dayanmalı, Müslümanların ıslahı açısından eğitim-öğretim faaliyetlerine yeterince önem verilmeli ve bu eğitim sistemi vakıf veya dernek gibi sivil kurumlar tarafından gerçekleştirilmelidir. Dinin muhafazası, doğru anlaşılıp yaşanması ancak bir İslam devletinin tesis edilmesi ile mümkündür (Karaman, 2015: 152-153).

Rıza'ya göre Japonların kalkınma sebepleri ilim ve çalışmaktır. Her ilerleme ve gelişmenin anahtarı bilgi ve emektir. Her geri kalmanın sebebi de cehalet ve tembelliktir. Ümmete gerekli olan eğitim-öğretim okullarda verilecektir; ancak bu okullar ne devletin ne özel kesimin okulları olacaktır. Devlet okullarında hür iradesi ve bağımsız düşüncesi bulunmayan kullar, memurlar yetiştirilir, özel şahısların okulları da ticarethanelerdir. Her iki kesim de kendi yararını düşünür. Eğitimi sivil kurumlar, vakıflar ve dernekler vermelidir (Karaman, 2015: 154).

6. HİLAFET TEORİSİ

Rıza'ya göre hilafet, en büyük önderlik ve müminlerin emirliğini ifade etmekle birlikte din ve dünya işlerini bir arada yürüten İslam devletinin başkanı anlamına gelmektedir (Rıza, 2020, 20). Rıza, Sünni hilafetin ıslahı ve onun İslam'ın ilk dönemlerindeki formuna döndürülmesi hususunda ısrarla durmaktaydı. Nitekim ona göre İslam'ın hedeflerinin gerçekleşmesi dini ve dünyevi otoritenin hilafet adı altında birleşmesinden geçiyordu (İnayet, 1997: 179). Rıza, hilafeti selef alimlerin ifade ettiği gibi sadece bir akide/inanç meselesi olarak görmemekte aynı zamanda hilafeti fikhî bir çerçevede ele almaktadır. Hilafetin var olması gerek şer'i gerekse de akli açıdan zorunludur. Hilafetin tatbiki ise içtihadla tabii olmakla birlikte ihtiyaca binaen toplumun talepleri, koşulları, politik ortam ve imkanlar doğrultusunda istenildiği kadar içtihat yapılabilir. Bununla birlikte Rıza'ya göre hilafet hem peygamberi hem de siyasal iktidarı temsil ettiği için iktidar ve otoriteden yoksun bırakılan bir hilafet modelinin özü ile alakasının kesilmesi nedeniyle bid'at bir hilafet modeli olarak İslam hukukuna uymadığını ifade etmiştir (Çelen, 2008: 163). Rıza hilafetin terakkiye mâni olduğunu iddia edenlere karşı sert bir tutum geliştirmiştir:

“Güçlü bir devlet olmamıza hilafetin engel olduğunu düşünüyorlar. Oysaki zayıflamamızın asıl nedeni gerçek hilafetin kaybolmasıdır. Hilafetin istibdada yol açtığı şeklinde gündeme getirilen iddialar tamamen asılsızdır. İslam'a ve Müslümanlara karşı yapılmış bir iftiradır. Eğer biz Müslümanlar, Allah'ın sağlam ipine/Kur'an'a sımsıkı sarılmış olsaydık şimdi dünyanın efendileri bizler olacaktık. Ama ne yazık ki yabancı bilginlerin çoğunun bildiği bu gerçeği, bizim siyasi önderlerimiz nedense görmezlikten gelmektedir” (Rıza, 2020: 82).

Biat ise hilafet ile ümmet arasında bir sözleşme olup hilafetin meşruiyetini sağlayan en önemli ilkedir. Hilafete bağlılığı ve sadakati ifade eden biat belli şartlar dahilinde ümmet üzerine vaciptir. Halife/imamın gerçekleştirmesi gereken birtakım vazifeleri mevcuttur. Halife, dinin esaslarını ve dini yaşamı korur. Hükümleri tatbik eder. Kamunun emniyet ve güvenliğini sağlar. Ceza hukukunu icra eder.

Ülke ve sınırlarının muhafazasını sağlar. İslam düşmanlarına karşı cihat ilan eder. Zekât ve sadakaları adil bir şekilde dağıtır. Beytü'l-Mal'i organize eder. Liyakat ve ehliyet eksenli görevlendirmeler yapar. Ümmetin genel vaziyetini teftiş eder ve kamu siyasetini belirler. Bu vazifeleri gerçekleştirdiği müddetçe imama itaat vaciptir (Çelen, 2008: 39-40). Bununla birlikte itaatin vacip olmadığı ve azledilmesini gerektiren bazı durumlar da söz konusudur. Bunlardan birincisi halifenin fiska girerek adaletten uzaklaşması, ikincisi ise vücut azalarında bir eksikliğin/engelin oluşmasıdır. Halife küfre düşerse görevine mutlak anlamda son verilir (Çelen, 2008: 40-41). Raşid halifelerden sonra halifelik kurumunun yozlaştığını belirten Rıza halifeliğin ıslah edilmesini, elit bir ulema grubu tarafından seçilmesi gerektiğini ve bu yeni halifenin zamanın gerekliliklerine göre içtihat yaparak İslam hukukunun yenilenmesinden sorumlu olduğunu ifade etmiştir (Perry, 1995: 242). Halifeyi seçme ve azletme yetkisine sahip ehl-i hal ve'l-akd meclisine dahil olan İslam alimleri ilim, adalet ve hikmet sıfatlarına sahip olmakla beraber ümmetin tabii olduğu ve ümmete genel konularda önderlik eden güç ve kuvvet sahiplerinden müteşekkil olmalıdır (Rıza, 2020: 33). Bu hükümet, hem İslam dünyasının maruz kaldığı problemlere çözüm bulacak hem de acizlere yardım ederek kötülükleri engellemenin, eşitlik ve adaleti tesis etmenin yöntemlerini ortaya koyacaktır (Çelen, 2008: 78). Rıza'ya göre İslam dünyasının liderliğini üstlenen hilafet sisteminin sahip olması gereken bazı nitelikleri mevcuttur. Öncelikle Hilafet Kureyş'e ait olmalıdır. Diğer milletlerden halife olanlar güçlerine dayanarak bunu zorla elde etmişlerse de (teğallub) alimler bu tarz hilafeti zaruret gereği geçerli görmüşlerdir. Bu bağlamda Rıza, Osmanlı Hilafetini de 'galebe' yoluyla elde edilen ve İslam hukuku ile uyuşmayan bir hilafet formu olarak ele almaktadır. Rıza ayrıca başta İttihatçılar sonrasında da cumhuriyetçiler tarafından hilafetin sembolik ve manevi bir hale dönüştürülmesini, halifenin hükümete tabii olup adeta bir devlet görevlisi haline gelerek yetki ve görev alanının sınırlandırılmasını ve hilafetin iktidar ve otoriteden azade kılınmasını eleştirmiştir. Ankara hükümetinin oluşturduğu Büyük Millet Meclisi'ni, Ehl-i Hall ve'l-Akd Meclisi yerine koymakla birlikte hükümete yönelik birçok eleştiri ve tavsiyelerde bulunmuş, onları kurtuluş ve ıslaha davet ederek gerçek ilerlemenin İslam'a sarılarak mümkün olacağını bildirmiştir (Sabri Efendi, 1996: 91). Bununla birlikte Rıza, baskıcı politikalar uygulayan, ümmetin can ve mal güvenliğinin muhafazası görevini yerine getirmeyen, gayri ahlaki davranışlara bulaşan halifenin azledilmesi gerektiğini de vurgulamıştır. Bu vazife ise halifeyi seçmekle görevli olduğu gibi gereken durumlarda azletmekle de görevli olan federatif nitelikler barındıran ehl-i hal ve'l-akd meclisine aittir. Batı'da parlamentoya tekabül eden bu meclisin üyelerinin iyi ahlak sahibi, alanında uzman, Müslüman toplumun güvenini kazanmış, hür ve bağımsız olması gerekir. Temsilcilerin başlıca görevleri, halifeyi seçmek, denetlemek, ona danışmanlık yapmak, gerektiğinde görevler almak, çağın gerektirdiği kanun ve düzenlemeleri yapmaktır (Karaman, 2015: 176-178).

Hilafet, şu'ra ve meşveret sonrasında ümmete imam olarak seçilen kişiye ehl-i hal ve'l-akd meclisinin biat etmesiyle gerçekleşmektedir. Biatleşmede asıl olan halifenin hak ve adalet üzerine olacağının, biat edenlerin ise ma'rufa bağlı kalacaklarının sözünü vermeleridir. Fakat bu bağlılık ve sadakat koşullu bir itaati ifade eder ve halife zulme yöneldiğinde "*emri bil ma'ruf-nehyi anil münker*" kaidesince karşı çıkmaya da cevaz veren bir bağlılığa işaret etmektedir (Rıza, 2020: 44-45). İmamdan beklenen görevler ise; hak daveti yaymak, adaleti tesis etmek, dini düşmanlık ve bid'atlerden muhafaza etmek, doğrudan nass bulunmayan mevzularda ehl-i hal ve'l-akd meclisi ile müşavere etmektir. İmam yaptıklarının tamamından sorumlu durumdadır. Dolayısıyla Müslüman ümmetin her bireyi, imamın denetçisi pozisyonundadır. Yanlış bir karar ve uygulamada bulunması durumunda onu denetleyecek kontrol mekanizması ise ehl-i hal ve'l-akd meclisidir (Rıza, 2020: 48).

Rıza, aynı zamanda devlet kademelerindeki bilgili/uzman yönetici ve idareci ihtiyacını karşılamak amacıyla bazı müesseselerin kurulmasını teklif etmiştir. Bunlardan en önemlileri, İdari ve

Mali Hilafet Divanı, Genel Şu'ra Meclisi, Hükümet Başkanı, Valiler, Kadılar ve Müftüler Atama Meclisi, Hükümeti Genel Denetleme Meclisi, Yazışma Meclisi, Halifeyi Seçim Programı'dır. Bu tür meclisler hilafetin Müslüman ümmetin ihtiyaç duyduğu meselelere cevap verebilecek şekilde fonksiyonunu yerine getirmesine vesile olacaktır (Çelen, 2008: 50). Bununla birlikte Rıza, hilafetin merkezi hususunda birtakım çekincelere sahip olmakla beraber Hicaz, Türk Bölgesi ve Müşterek Bölge olmak üzere üç seçenekten bahsetmektedir. Hicaz hükümetinin İngiltere'yi birtakım gizli antlaşmalar neticesinde Arapların vasisi olarak tayin etmesi, Hicaz Melikinin kendisini '*Arapların Meliki*' olarak lanse etmesiyle nüfuzunu yayma isteği, Hicaz hükümetinin hiçbir kaideye bağlı olmayan, başına buyruk ve haksız uygulamalar (halkın malına el koymak, haksız vergiler dayatmak gibi) gerçekleştiren bir yönetim oluşu, gerek dini ilimler gerekse de pozitif bilimlerin öğretimine karşı oluşu ve bunların dışında Hicaz hükümetinin hilafetinin bahsettiğimiz amaçlarını gerçekleştirecek yetenekten ve aynı zamanda hilafeti sürdürecektir güç ve servetten yoksun oluşu gibi nedenlerle Rıza, Hicaz hükümetinin ümmetin hamisi olma rolünü başarıyla yerine getiremeyeceğini ifade etmektedir. Türk Bölgesi'nde kurulacak hilafeti ise Hicaz'a nispeten daha olası bulmakla birlikte Türkleri Batı taklitçiliği, milliyetçi ve Turancı hedefleri ve seküler tutumlarından ötürü eleştirmektedir. Bu bağlamda Rıza'ya göre, Türklerin öncelikle belirtmiş olduğu hilafet modelini kendi ülkelerinde kurmalarına ikna edilmesi gerekmekte, bu rotada olumlu bir hareket gerçekleşmezse hilafetin Musul gibi Arap, Türk ve Kürt unsurların bir arada olduğu müşterek bir bölgeye yönlendirilmesi gerekmektedir (Çelen, 2008: 89).

SONUÇ

Modern İslam siyasi düşüncesinde ıslah ve tecdit hareketinin en önemli temsilcilerinden biri olan Reşid Rıza, döneminde cereyan eden din-bilim çatışmasında Afgani-Abduh çizgisinde konumlanarak İslam'ın terakkiye engel olmadığına yönelik bir yaklaşım geliştirmiş, İslam tarihinde büyük sapmalar olarak nitelendirdiği bid'at ve hurafelere karşı İslam'ın özünün merceğe alınması gerektiğini ifade etmiş, değişen ihtiyaçlara binaen içtihat kapısının açık olduğunu ve modern dünyanın gerekliliklerine ilmi ve entelektüel bir çaba ile yanıt verilmesi gerektiğini ve hatta İslam'ın bizatihi kendisinin bu akılcı çabaları takdir ettiğini belirtmiş, İslami yaşantı ve değerlerle çelişmeyen Batılı kurumların Müslüman coğrafyalarda da tatbik edilmesi gerektiğini ortaya koymuş, asabiyetçi ve ırkçı tandanslar barındırmayan millet ve vatan sevgisinde bir sakınca görmezken, hilafet kurumunun ıslah edilerek var olmaya devam etmesi gerektiğini, İslami bir siyasi organizasyon olmadan İslami ilkelerin yaşatılamayacağını ileri sürmüştür. Bilhassa Batı'nın Doğu karşısındaki mutlak zaferi ve yükselişinin kaynağını salt bilimsel ve teknik ilerlemelerde değil; demokrasi, parlamenter sistem, anayasa, sivil ve siyasi hakların garanti altına alınması, hükümet otoritesinin kontrol ve denetime tabii tutulması gibi değerleri oluşturan kurumların varlığında ve gücünde görmüştür ki bu husus, Rıza'yı özgün kılan en önemli noktalardan biridir. İslam coğrafyasının kurtuluşu ve selameti Kur'an ve sünnete, asr-ı saadet dönemi pratiklerine ve selef-i salihin'in uygulamalarına dönüş ile gerçekleşecektir. Bu dönüş, İslami gelenek içerisinde beşerî olarak üretilmiş hurafe ve bid'atların terkiyle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla İslami kalkınma ve ilerleme ne klasik ulemanın öngördüğü gibi Müslümanları istibdata, cehalete, yoksulluğa ve tembelliğe iten geleneklere sıkı sıkıya bağlılık ne de Batı taklitçi grubun ifade ettiği gibi İslam'ı terk ederek mümkündür. İslam'ın bizatihi kendisi –Kuran ve Sünnet– terakkiyi sağlayacak dinamikleri barındırmaktadır. Rıza'ya göre İslam, şu'ra ve meşveret kavramları ekseninde Batılı ilerlemeci kurumları teşvik edici bir yapı sunmaktadır.

Rıza'ya göre hakiki kurtuluş, Batı'nın maddi kazanımlarının elde edilmesi, Müslüman ümmetin ırkçı mezhepçi oluşumlardan sıyrılarak birlik ve beraberlik şuurunu yakalaması, İslam birliğinin tesis edilmesi, hilafet kurumunun aslına uygun bir şekilde tebdil edilmesi, eğitim-öğretim faaliyetlerine önem verilerek bilgili ve kültürlü bir İslam camiasının oluşturulması ile mümkündür. Bu açıdan temel itiraz,

Kur'an'ın çağdaş normlar lehine tevil edilip edilmediği sorunsalından hareketle geliştirilebilir. Diğer bir ifadeyle İslam, çalışmanın teşvik edilmesi, emeğin ve üretkenliğin yüceltilmesi, sosyal adalet gibi ekonomik erdemlere ve şu'ra ve meşveret gibi müesseselerle bizatihi Batı'yı kalkındıran siyasi değerlere zaten sahip ise bu değerler neden örneğin 12. yüzyılda değil de modernleşme hareketlerinin başladığı 18. ve 19. yüzyıllarda önem kazanmış veya ıslah hareketleri bu dönemlerde gerçekleşmiştir?

Bu sorunun cevabı İslamcılık'ın neden modernist bir hareket olduğunu da açıklamaktadır. Rıza'nın da içerisine dahil olduğu İslamcı düşünürlerin, İslam dünyasının Batı karşısındaki mağlubiyetini elimine etmek ve Müslümanları uluslararası siyaset arenasında yeniden etkin bir aktör yapmak adına orta bir yol sunmak istediğini, bu minvalde çoğu modern norm ve kurumların İslam'ın ajandasına dahil edildiği ileri sürülebilir. Ancak İslam dünyasının geri kalışına yönelik ortaya konulan çözümlere bakıldığında en büyük kırılma noktasının Batı'nın ekonomik, askeri, bilimsel ve siyasi alandaki üstünlüklerinin kabulü ve tatbikinden ziyade İslam'ın anlaşılma ve yorumlanma tarzındaki değişim ve dönüşüm olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abduh, M. & Rıza, R. (2011). *Menar Tefsiri* (Çev. İbrahim Tüfekçi). İstanbul: Ekin Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2000). *Siyasal İslam-Refav Partisi'nin Anatomisi*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Albayrak, S. (2017). *Türkiye'de İslamcılık Batıcılık Mücadelesi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Anay, H. (2001). Çağdaş Arap Düşüncesi Üzerine. *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*. 1(10), 1-88.
- Aslan, R. (2014). İstişarenin Önemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 223-241.
- Aydın, M. (2018). Muhammed Reşid Rıza Hayatı, Eserleri, Kişiliği, Tecdid ve Islah Anlayışı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 11 (58), 845-858.
- Çelen, M. (2008). *M. Reşid Rıza'da Hilafet Düşüncesi ve Osmanlı Tecrübesi*. Malatya: Nida Yayınları.
- Çiğdem, A. (2014). İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık* içinde (ss. 26-33). Cilt: 6, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Donohue, J. & Esposito, J. L. (1991). *Değişim Sürecinde İslâm*, (çev. Ali Yaşar Aydoğan ve Aydın Ünlü), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Emin, O. (1991). Mısır'da Rönesans: Muhammed Abduh ve Okulu. (Çev. İhsan Durdu), *İslam Düşüncesi Tarihi* içinde (ss. 289-311). Cilt: IV, İstanbul.
- Gassick, Trevor J. L. (1979). *Major Themes in Modern Arabic Thought: An Anthology*. Ann Arbor.
- Harb, M. (2004). El-Menar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 29, 116-118.
- Hourani, A. (1970). *Arabic Thought in the Liberal Age: 1798-1939*. Londra: The Oxford University Press,
- İnayet, H. (1997). *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri* (Ter. Hicabi Kırlangıç). İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Karaman, H. (2015). *Reşid Rıza: Gerçek İslam'da Birlik*. İstanbul: İz Yayıncılık.

- Kara, İ. (1986). *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*. İstanbul: Risale Yayınları.
- Kartal, R. N. (2019). *Case of Abu Hanifah in the Axis of the Struggle of ulama-umera*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kavak, Ö. (2009). *Reşid Rıza’nın Fıkıh Düşüncesi Çerçevesindeki Görüşleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi] İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Maraş, İ. (2005). *İslam Dünyasında Yenileşme Arayışları: İslam Düşünce Ekolleri Tarihi* (Editör. Hasan Onat), Ankara: Ankuzem Yayınları.
- Mitchel, R. P. (1969). *The Society of Muslim Brothers*. Londra: Oxford University,
- Nadav, S. (1961). *Egypt in Search of Political Community: 1804-1952*. Cambridge: Harvard University Press.
- Özervarlı, M. S. (2008). Reşid Rıza. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (35), 14-18.
- Öztürk, M. (2004). Neo-Selefilik ve Kur’an -Reşid Rıza’nın Kur’an ve Yorum Anlayışı Üzerine. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 4(2), 77.
- Öztürk, M. & Şahin, H. (2022). *Riba ve Faiz: Nedir, Ne Değildir?* Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Perry, E. G. (1995). Caliph. John L. Esposito (ed.), *The Oxford Encyclopedia of Modern Islamic World*, Oxford.
- Rıza, M. R. (2013). *İttihad-i Osmani’den Arap İsyanına*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Rıza, M. R. (2020). *Hilafet: En Büyük Önderlik*. İstanbul: Mana Yayınları.
- Roy, O. (2014). İslamcı Hareketlerin Sıradanlaşması. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık içinde* (ss. 927-935). Cilt: 6, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sabri Efendi, M. (1996). *Hilafetin İlğasının Arka Planı* (Ter. Oktay yılmaz). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Shahin, E. E. (2000). *Reşid Rıza ve Batı* (Çev. Erkan Saka). İstanbul: Ekin Yayınları.
- Şahin, H. (2016). İhya Islah Hareketleri ve Selefilik İrtibatı. *E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 9 (1), 1-37. <https://doi.org/10.18403/emakalat.13683>
- Şentürk, H. (2015). *İslamcılık: Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Tauber, E. (1989). Rashid Rıza as Pan-Arabist Before World War I. *The Muslim World*. 79 (2), 102-112.